

Συνείδηση, αντίληψη και τυφλή όραση

Κώστας Παγωνδιώτης, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παν. Πατρών

Cogito, no. 2, 2005, σελ. 55-56

Σε τι διαφέρει μια συνειδητή νοητική κατάσταση από μια ασυνείδητη νοητική κατάσταση; Τι είναι αυτό που προστίθεται σε μια ασυνείδητη νοητική κατάσταση ή αφαιρείται από αυτήν όταν καθίσταται συνειδητή; Έχει καν νόημα να διατυπώνουμε το πρόβλημα κατά αυτό τον τρόπο;

Το πρόβλημα της συνείδησης έχει μια μακρά ιστορία μέσα στη φιλοσοφία και έχει τεθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους. Εδώ θα περιοριστώ σε ορισμένες προσεγγίσεις που συναντά κανείς στη σύγχρονη φιλοσοφία του νου και στη γνωσιακή επιστήμη.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, μια προσέγγιση που θεωρείται πλέον κλασική είναι ότι η συνείδηση οφείλεται σε κάποιες ποιότητες που χαρακτηρίζουν αποκλειστικά την υποκειμενικότητά μας και όχι τον κόσμο¹. Μια τέτοια ποιότητα είναι, για παράδειγμα, το πώς είναι να βλέπει κανείς κόκκινο. Αυτή η ποιότητα θεωρείται ότι δεν μπορεί να συλληφθεί από καμία επιστημονική περιγραφή γιατί δεν αφορά τον αντικειμενικό κόσμο αλλά κάτι εντελώς υποκειμενικό και άφατο. Γι' αυτό είναι αδύνατον να καταλάβει κανείς πώς είναι να βλέπει κόκκινο αν δεν έχει ποτέ την αντίστοιχη (υποκειμενική) εμπειρία. Οσοδήποτε καλά κι αν γνωρίζει τη φυσική του φωτός και τη φυσιολογία της όρασης δεν πρόκειται να καταφέρει, αποκλειστικά με αυτές τις γνώσεις, να καταλάβει πώς είναι να βλέπει κόκκινο. Έτσι, σύμφωνα με τη συγκεκριμένη προσέγγιση, η συνείδηση πρέπει να αναζητηθεί σε αυτές τις υποκειμενικές ποιότητες: η προσθήκη τους σε μια νοητική κατάσταση την καθιστά συνειδητή.

Είναι προφανές ότι μια τέτοια προσέγγιση δεν αφήνει και πολλά περιθώρια για την επιστημονική μελέτη της συνείδησης. Η συνείδηση, νοημένη ως ένα σύνολο υποκειμενικών ποιοτήτων, φαίνεται να βρίσκεται πέρα από οποιαδήποτε δυνατότητα επιστημονικής εξήγησης και περιγραφής.

---

¹ Jackson, F. (1982): "Epiphenomenal Qualia", *Philosophical Quarterly*, 32, σελ. 127-136.

Ωστόσο, αυτή δεν αποτελεί τη μόνη προσέγγιση στο πρόβλημα της συνείδησης που μπορεί να συναντήσει κανείς στη σύγχρονη φιλοσοφία του νου και τη γνωσιακή επιστήμη. Μια εναλλακτική πρόταση είναι να θεωρήσουμε το πρόβλημα της συνείδησης ουσιωδώς συνδεδεμένο με το πρόβλημα της αποβλεπτικότητας (intentionality): προκειμένου να κατανοήσουμε τη συνείδηση πρέπει να μελετήσουμε τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μάς παρουσιάζεται ο κόσμος.

Ας δούμε λίγο πιο συγκεκριμένα αυτήν τη διαφορετική στρατηγική μέσω της εξέτασης της σχέσης που έχει η συνείδηση με την αισθητηριακή αντίληψη και κυρίως την οπτική αντίληψη. Τα τελευταία χρόνια όλο και περισσότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι η συνείδηση είναι πολύ λιγότερο σημαντική για την αντίληψη απ' ό,τι συνήθως θεωρούταν. Προς υποστήριξη αυτού του ισχυρισμού προτάσσουν ορισμένες πρόσφατες μελέτες που αφορούν ένα φαινόμενο που ονομάστηκε τυφλή όραση (blindsight). Τα άτομα που παρουσιάζουν τυφλή όραση, ενώ ισχυρίζονται ότι δεν βλέπουν τίποτα σε ένα τμήμα του οπτικού τους πεδίου, παρ' όλα αυτά, όπως αποδεικνύεται από τη συμπεριφορά τους, χρησιμοποιούν οπτικές πληροφορίες που προέρχονται από το συγκεκριμένο τμήμα. Η χρήση αυτών των πληροφοριών αποδεικνύεται από το ότι, αν οι ασθενείς υποχρεωθούν να μαντέψουν την παρουσία ή την απουσία συγκεκριμένων ερεθισμάτων στο τμήμα του πεδίου που ισχυρίζονται ότι δεν βλέπουν, οι προβλέψεις τους είναι ορθές πολύ συχνότερα απ' ό,τι θα ήταν αν βασίζονταν απλώς στην τύχη.

Πιο συγκεκριμένα, ο Weiskrantz² έδειξε ότι τα άτομα με τυφλή όραση «έχουν μια πολύ καλή ικανότητα να διακρίνουν και να ανιχνεύουν οπτικά συμβάντα σε αυτή την 'τυφλή' περιοχή, να τα εντοπίζουν στο χώρο, να διατυπώνουν κρίσεις σχετικά με τον προσανατολισμό των γραμμών και των πλεγμάτων, να ανιχνεύουν την έναρξη και τον τερματισμό μιας κίνησης αλλά ακόμα και να διακρίνουν απλούς σχηματισμούς». Παρ' όλα αυτά, οι ασθενείς ισχυρίζονται ότι δεν βλέπουν τίποτα. Όπως επισημαίνει ο Weiskrantz: «δεν αναγνωρίζουν καμία τέτοια ικανότητα: οι ασθενείς λένε όταν ερωτηθούν ότι απλώς μαντεύουν και ότι παίζουν το παιχνίδι του πειραματιστή καθώς αυτός επιμένει να του πουν ένα 'ναι' ή ένα 'όχι' όταν ένα φως εκπέμπεται για λίγο

---

² Weiskrantz, L. (1986): *Blindsight: A Case Study and Implications*. Clarendon Press, σελ. 314.

στο 'τυφλό' οπτικό τους πεδίο, ή επιμένει να του πουν αν ένα πλέγμα έχει οριζόντιο ή μη οριζόντιο προσανατολισμό»³.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι τα συγκεκριμένα άτομα βλέπουν όντως κάτι στην «τυφλή» περιοχή του οπτικού τους πεδίου παρά το ότι δεν έχουν συνειδητή αντιληπτική εμπειρία αυτής. Αλλά, αν δεν χρειάζεται να έχουμε συνειδητή αντιληπτική εμπειρία προκειμένου να δούμε, τότε ίσως έχουμε υπερεκτιμήσει τον ρόλο που παίζουν τέτοιου τύπου εμπειρίες ακόμα και στη φυσιολογική όραση. Ενδεχομένως, μάλιστα, να πρέπει να δεχτούμε ότι ακόμα και τα άτομα με τυφλή όραση βλέπουν γιατί αυτό που είναι σημαντικό για την όραση είναι η κατοχή και η χρήση αντιληπτικών πληροφοριών και όχι η συνειδητή αντιληπτική εμπειρία.

Το πρόβλημα, ωστόσο, με αυτή την πρόταση είναι ότι τα ίδια τα πάσχοντα άτομα αρνούνται ότι βλέπουν και δεν πείθονται ούτε καν όταν τους αποδεικνύεται ότι έχουν αντιληπτικές πληροφορίες από την «τυφλή» περιοχή. Φαίνεται, λοιπόν, ότι η έννοια της όρασης προϋποθέτει την έννοια της συνειδητής αντιληπτικής εμπειρίας.

Ίσως θα έπρεπε κανείς να διακρίνει εδώ δύο έννοιες του «βλέπω» –μία για την περίπτωση της τυφλής όρασης και μία για τη φυσιολογική όραση. Μια τέτοια λύση θα συμφωνούσε και με την άποψη των Milner και Goodale οι οποίοι προτείνουν τη διάκριση ανάμεσα σε όραση για πράξη (vision for action) και όραση για αντίληψη (vision for perception)⁴. Συγκεκριμένα, ισχυρίζονται ότι ο ανθρώπινος εγκέφαλος διαθέτει δύο διαφορετικά οπτικά συστήματα που επιτελούν εντελώς διαφορετικές λειτουργίες. Το πρώτο σύστημα μεταφέρει και επεξεργάζεται πληροφορίες που χρησιμοποιούνται άμεσα στην πράξη χωρίς να καταστούν συνειδητές. Αυτό το σύστημα φαίνεται να χρησιμοποιείται για έργα που απαιτούν επιδέξιο οπτικοκινητικό συντονισμό, όπως για παράδειγμα το τρέξιμο ή το πιάσιμο ενός αντικειμένου. Το δεύτερο σύστημα μεταφέρει και επεξεργάζεται πληροφορίες που οδηγούν στην ταυτοποίηση και την αναγνώριση αντικειμένων, δηλαδή σχετίζεται με

---

³ Ibid, σελ. 314.

⁴ Βλ. Milner, D. & Goodale, M.A. (1995): *The Visual Brain in Action*. Oxford University Press. Αυτή η διάκριση ανάμεσα σε δύο οπτικά συστήματα που αφορούν, αντίστοιχα, το 'πώς' και το 'τι' αποτελεί μια επανερμηνεία της παλαιότερης διάκρισης των Ungerleider και Mishkin ("Two cortical visual systems" στο D. Ingle, M. Goodale & R. Mansfield (Eds.) (1982): *Analysis of visual behavior*. The MIT Press, σελ. 549-586) ανάμεσα σε δύο οπτικά συστήματα που τα ονόμασαν, αντίστοιχα, «που» και «τι».

ανώτερες γνωστικές λειτουργίες. Αυτό το δεύτερο σύστημα είναι εκείνο που ευθύνεται για την οπτική συνείδηση.

Πράγματι, όπως αποδεικνύεται και από την περίπτωση της τυφλής όρασης, οι ασθενείς, παρά το γεγονός ότι δηλώνουν ότι δεν βλέπουν τίποτα σε κάποιο τμήμα του οπτικού τους πεδίου –δηλαδή δεν έχουν κανενός είδους οπτική συνείδηση, αποδεικνύεται ότι εξακολουθούν να διαθέτουν ορισμένες οπτικοκινητικές ικανότητες που βασίζονται σε πληροφορίες οι οποίες προέρχονται από το συγκεκριμένο «τυφλό» τμήμα του οπτικού πεδίου. Για παράδειγμα, είναι σε θέση να αποφεύγουν εμπόδια ή να πιάνουν αντικείμενα με αρκετή επιτυχία.

Είναι ενδιαφέρον σε αυτό το σημείο να συσχετίσει κανείς τη διάκριση των Milner και Goodale ανάμεσα σε όραση για πράξη και όραση για αντίληψη με μια προθεωρητική εννοιολογική διάκριση όσον αφορά την εμπειρία⁵. Στην κοινή γλώσσα χρησιμοποιούμε την έννοια της εμπειρίας με δύο τουλάχιστον τρόπους. Όταν, για παράδειγμα, κάποιος μας ρωτήσει «πες μου ποια είναι η εμπειρία σου;», ανάλογα με το πλαίσιο, μπορούμε να απαντήσουμε με δύο, τουλάχιστον, τρόπους. Αν μας παίρνουν συνέντευξη για κάποια δουλειά, θα αρχίσουμε να απαριθμούμε τις δουλειές που έχουμε κάνει στο παρελθόν προκειμένου να αποδείξουμε ότι έχουμε μεγάλη εμπειρία. Πρόκειται για αυτό που διαφορετικά θα ονομάζαμε «πείρα». Αν πάλι βρισκόμαστε σε ένα ψυχαναλυτικό ντιβάνι, θα απαντήσουμε στην ερώτηση «πες μου ποια είναι η εμπειρία σου» περιγράφοντας μια σκηνή που είδαμε και τα συναισθήματα που βιώσαμε. Εδώ η ερώτηση δεν αφορά την πείρα αλλά κάποια μεμονωμένη συνειδητή εμπειρία. Η εμπειρία με την έννοια της πείρας αναφέρεται λοιπόν σε μια πρακτική γνώση, σε μια δεξιότητα που έχουμε αποκτήσει, ενώ η εμπειρία με την έννοια της συνειδητής εμπειρίας αναφέρεται σε μια αντιληπτική ή συναισθηματική κατάσταση.

Η εμπειρία με την πρώτη έννοια δεν μπορεί να τεθεί στον πληθυντικό –δεν μπορούμε, για παράδειγμα, να πούμε ότι έχουμε πολλές ‘πείρες’ σε μια συγκεκριμένη δουλειά. Αντίθετα, η εμπειρία με τη δεύτερη έννοια μπορεί να τεθεί στον πληθυντικό γιατί κάθε τέτοια εμπειρία αναφέρεται σε μια μεμονωμένη συνειδησιακή κατάσταση. Ένα ενδιαφέρον ερώτημα εδώ είναι ποια από τις δύο αυτές έννοιες εμπειρίας είναι

---

⁵ Εδώ, για λόγους απλότητας, παραβλέπω τα σημαντικά προβλήματα που κρύβει κάθε τέτοια απόπειρα συσχέτισης των διακρίσεων στο επίπεδο των εγκεφαλικών μηχανισμών με διακρίσεις στο νοητικό επίπεδο.

βασικότερη. Η κυρίαρχη άποψη είναι ότι αποκτούμε πείρα μέσα από ένα πολύ μεγάλο αριθμό συνειδητών εμπειριών. Ωστόσο, θα πρέπει να αναρωτηθούμε αν είναι δυνατόν να έχουμε κάποια συνειδητή εμπειρία χωρίς να διαθέτουμε οποιαδήποτε πείρα.

Όσον αφορά τώρα την τυφλή όραση, το βασικό ερώτημα που δημιουργείται είναι ποιος ακριβώς είναι ο ρόλος που παίζει η συνειδητή εμπειρία στην όραση; Αυτό είναι ένα πολύ δύσκολο ερώτημα⁶. Εδώ θα παρατηρήσουμε απλώς ότι τα άτομα με τυφλή όραση, παρά τις επιτυχίες που παρουσιάζουν σε έργα τα οποία απαιτούν χρήση πληροφοριών από το «τυφλό» τμήμα του οπτικού τους πεδίου, δεν παύουν να έχουν την αίσθηση ότι απλώς μαντεύουν. Ακόμα και αν πειστούν για τη σχετική αξιοπιστία τους, η αίσθηση ότι απλώς μαντεύουν δεν υποχωρεί. Ο λόγος που συμβαίνει αυτό είναι ακριβώς η απουσία οπτικής εμπειρίας που να δικαιολογεί «στα μάτια τους» το γιατί επιτυγχάνουν. Ένας από τους ρόλους, λοιπόν, που φαίνεται να παίζει η οπτική εμπειρία είναι ότι δικαιολογεί τις πεποιθήσεις που διαμορφώνουμε για τον κόσμο.

Ένα ερώτημα, ωστόσο, που ανακύπτει είναι αν αρκεί η επίκληση αυτού του δικαιολογητικού ρόλου της εμπειρίας προκειμένου να συλλάβουμε τον συνειδητό χαρακτήρα της. Σίγουρα δεν αρκεί. Ο λόγος είναι ότι δικαιολογητικό ρόλο μπορεί να παίξει και μια πεποίθηση για την υιοθέτηση μιας άλλης πεποίθησης. Ωστόσο, ο τρόπος με τον οποίον μπορεί να είναι συνειδητή μια πεποίθηση διαφέρει από τον τρόπο με τον οποίο είναι συνειδητή μια οπτική εμπειρία. Μια διαφορά είναι ότι το περιεχόμενο μιας οπτικής εμπειρίας φαίνεται πολύ πιο πλούσιο από το περιεχόμενο των πεποιθήσεων.

Όταν έχουμε μια πεποίθηση, αυτή αφορά κάποιο συγκεκριμένο αριθμό χαρακτηριστικών ενός αντικειμένου. Για παράδειγμα μπορεί να πιστεύουμε ότι υπάρχει μια καφέ καρέκλα στο διπλανό δωμάτιο. Όταν όμως έχουμε αντιληπτική πρόσβαση στην καρέκλα, τότε μας παρουσιάζεται ένα πολύ μεγαλύτερο φάσμα χαρακτηριστικών της. Δεν βλέπουμε μόνο ότι η καρέκλα είναι καφέ αλλά βλέπουμε και το σχήμα της, το υλικό από το οποίο είναι κατασκευασμένη, το μέγεθός της, τη θέση της μέσα στο χώρο, το ότι είναι τρισδιάστατη· και αν την πλησιάσουμε θα δούμε επίσης το ότι είναι καλά φινιρισμένη, το ότι τα διάφορα τμήματά της

---

⁶ Για μια εμπειριστατομένη μελέτη αυτού του ερωτήματος ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στο βιβλίο του φιλόσοφου John Campbell (2002): *Reference and Consciousness*. Clarendon Press – Oxford.

συνδέονται με μεταλλικές βίδες, το ότι το ξύλο από το οποίο είναι κατασκευασμένη είναι καλής ποιότητας κ.λπ. Το περιεχόμενο της αντίληψης φαίνεται περισσότερο λεπτομερές, δηλαδή φαίνεται να περιέχει περισσότερες πληροφορίες, από το περιεχόμενο των πεποιθήσεων.

Εδώ, όμως, θα μπορούσε κανείς, ορθώς, να αντιτείνει ότι και το περιεχόμενο μιας ανάμνησης μπορεί να έχει αυτό το χαρακτηριστικό, δηλαδή να φαίνεται πιο λεπτομερές και πλούσιο από το περιεχόμενο των πεποιθήσεων. Γι' αυτό, ίσως πρέπει να λάβουμε υπόψη και ένα πρόσθετο χαρακτηριστικό το οποίο διακρίνει την οπτική εμπειρία από μια αντίστοιχη ανάμνηση: η οπτική εμπειρία μάς παρουσιάζει άμεσα τον ίδιο τον κόσμο. Με άλλα λόγια, μας παρουσιάζει τον κόσμο ως σωματικά παρόντα, δηλαδή ως υπαρκτό εδώ και τώρα.

Θεωρώ ότι προς αυτά τα χαρακτηριστικά πρέπει να στραφούμε προκειμένου να ξεκινήσουμε να κατανοούμε τον συνειδητό χαρακτήρα της οπτικής εμπειρίας. Η συνείδηση δεν πρέπει να αναχθεί σε κάποιες πρόσθετες ποιότητες που αφορούν αποκλειστικά την υποκειμενικότητά μας. Η συνείδηση πρέπει να θεωρηθεί ότι αφορά τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο μας παρουσιάζεται ο κόσμος μέσα από τις διάφορες αισθήσεις. Ο τρόπος με τον οποίον μας παρουσιάζεται κάτι όταν το βλέπουμε είναι διαφορετικός απ' ό,τι όταν το ακούμε ή το οσφραϊνόμαστε. Και όλοι αυτοί οι τρόποι διαφέρουν, επίσης, από τον τρόπο με τον οποίο μας παρουσιάζεται κάτι όταν απλώς το σκεφτόμαστε. Προς αυτή την κατεύθυνση, πιστεύω, πρέπει να αναζητήσουμε απαντήσεις για το αίνιγμα της συνείδησης και όχι σε κάποιες υποτιθέμενες άφατες υποκειμενικές ποιότητες που προστίθενται στο αντιληπτικό περιεχόμενο.